

INSON KAPITALI RIVOJLANISHIDA – OILA “SOTSIALIZATOR” SIFATIDA

Sodirjonov MUHRIDDIN MAXAMADAMINOVICH,

*Sotsiologiya fanlari bo'yicha falsafa
doktori(PhD), tadqiqotchi*

Anotatsiya: ushbu maqolada inson kapitalini rivojlanish manbalari va omillari, inson kapitali rivojlanishida oila darajasidagi investitsiyalar tadqiq etildi. Inson kapitalining barcha tarkibiy qismlari oilada o'z farzandiga kiritadigan investitsiya orqali shakllantiriladi va ko'paytiriladi. Insonning intellektual va psixofiziologik qobiliyatlarini oilada rivojlantirish uning kelgusida kamolga etishi va inson kapitali muntazam takomillashib borishining poydevoridir.

Kalit so'zlar: oila, ta'lim, salomatlik, qadriyat, inson kapitali, investitsiya, ijtimoiy siyosat, faravonlik, kambag'allik.

Аннотация: в данной статье изучены источники и факторы развития человеческого капитала, инвестиции на уровне семьи в развитие человеческого капитала. Все составляющие человеческого капитала формируются и приумножаются вкладом семьи в своего ребенка. Развитие интеллектуальных и психофизиологических способностей человека в семье является основой его будущего взросления и постоянного совершенствования человеческого капитала.

Ключевые слова: семья, образование, здоровье, ценность, человеческий капитал, инвестиции, социальная политика, насилие, бедность.

Annotation: Sources and factors of human capital development, family level investments in human capital development were studied in this article. All components of human capital are formed and multiplied by the family's investment in its child. Development of intellectual and psychophysiological abilities of a person in the family is the foundation of his future maturation and regular improvement of human capital.

Keywords: family, education, health, value, human capital, investment, social policy, violence, poverty.

Mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida inson kapitali ijtimoiy ishlab chiqarish omili sifatida shakllantirish jarayoni yangi bosqichga o'tdi. Inson kapitali zamonaviy iqtisodiyotni muhim tarkibiy qismiga aylandi. Davlat investitsiya siyosatining ustuvor yo'nalishlari va davlatning iqtisodiy sohadagi o'rni o'zgaradi. Bu yo'lda ta'lim tizimi inson kapitalining shakllanishining asosiy manbai sifatida rivojlanmoqda. Bunday sharoitlarda iqtisodiy munosabatlarning barcha tarkibiy qismini tashkil etuvchi va ushbu munosabatlarning o'zi shakllanadigan inson kapitali shakllanishining institutsionlashuviga talab oshmoqda.

Ma'lumki, jamiyat qanday bo'lsa, ijtimoiy munosabatlar majmui bo'lgan inson kapitali ham unga mos bo'ladi. Inson kapitalining rivoji ham shaxsning ongi, odoab-axloqi, ma'naviyati, dunyoqarashi, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy munosabatlarga, ijtimoiy tuzum mohiyati va tabiatiga bevosita bog'liqdir. Inson aql-idrok sohibi bo'lganligi bois real dunyodagi voqealarni tushunadi, ilm-u tafakkuri, mehnati, salohiyati bilan dunyoni boshqaradi. Inson kapitalining yuksalishiga uni o'rab turgan ijtimoiy-muhitda ro'y berayotgan barcha voqealarning ta'siri kuchlidir [1, b.4].

Innovatsion inson kapitali yaratish uchun mamlakatning har bir oilasi va unda tug'ilgan farzandlarning eng kichik yoshdan boshlab bilim olishga yo'naltirish, ilmga havas, mehnatga muhabbat uyg'otish, ularni ta'lim muassalarida eng yangi ta'lim texnologiyalari, dunyo standartlari darajasidagi darslik va qo'llanmalari bilan o'qitish va o'rgatish lozim bo'ladi.

Inson kapitali rivojidadagi muhim omilni demografik tarkibiy qism bilan bog'liq ijtimoiy muhit shaxs va jamoalarning hududiy elementlarini avloddan-avlodga o'tadigan vorisiylik tizimi belgilaydi. Demografik asosga qurilgan kapitalning asosiy tuzilmasi hisoblangan sog'liqni saqlash yoki salomatlik komponenti uzoq yillar davomida sifatli tibbiyot yordamida jismoniy va aqliy mehnat qobiliyatini saqlab qolish uchun ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqada shakllangan qadriyatlar tizimiga aylanib bordi. Ayniqsa 2020-yilning mart oyidan boshlab butun dunyo bo'yicha COVID-19 tufayli e'lon qilingan pandemiya sharoitida sog'liq va salomatlik butun insoniyat uchun birinchi raqamli qadriyat sifatida inson kapitalini tashkil etdi.

Inson kapitalining sifat xususiyatlarini takomillashtirish zamonaviy davlatning izchil rivojlanishi uchun strategik maqsad va shartdir. Oilada inson kapitalini qayta tiklash va rivojlantirishda etakchi rol o'ynaydi. O'tkazilgan tadqiqot natijalari, inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan oilaviy investitsiyalarning xususiyatlarini o'rganish, aholi ijtimoiy guruhlar tomonidan baholanadi. Inson kapitalining rivojlanishi va uning umumiy sifati ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarning muvaffaqiyatli natijasi bo'lib, inson kapitalini tiklash muammosi davlatning siyosiy va iqtisodiy tuzilishidan qat'i nazar, eng muhim strategik vazifalaridan biri hisoblanadi. Yaqin kelajakda inson kapitalini qayta tiklash jarayoni zamonaviy O'zbekiston iqtisodiyoti uchun juda muhimdir.

Inson kapitali tushunchasi bo'yicha xorijlik va mahalliy olimlar ham ko'plab tadqiqotlar, izlanishlar olib borishmoqda. Innovatsion rivojlanishning, umuman iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlashning muhim va zaruriy sharti inson kapitalining yuksakligi hisoblanadi. "Inson kapitali" nazariyasi asoschilari, jumladan G. Bekkerning fikricha, "har kimning bilimi, qobiliyati va qiziqishlari" inson kapitali hisoblanadi[2, C. 17–32.]. T. Shuls unga "inson kapitali uning istiqboldagi daromad manbaidir, u faqat insonga xos va uning tarkibiy qismidir"[3, c.136] deb, ta'rif bergan. L. Turou inson kapitalini moddiy buyum va xizmatlar ishlab chiqarish qobiliyati deb hisoblaydi. Yana bir nazariyotchi J. Kendrik fikriga ko'ra esa, u insonning umumiy va spetsifik bilimlari, shuningdek insonning mehnat qobiliyatidir. Bizningcha, inson kapitaliga yuqoridagi ta'riflarda berilgan sifatlar bilan birga uning dastlabki o'zagi oilada shakllanishi, jismoniy yoki biologik xususiyatlarini ifodalaydigan salomatlik ham xosdir.

Har bir oila ijtimoiy munosabatlarni o'ziga xos tarzda aks ettiradi. Oilaning bolaga ta'siri spetsifik bo'lgani uchun uning ma'naviy-axloqiy qiyofasi shakllanishi ham o'ziga xos va takrorlanmasdir. Ijtimoiy kapital va resurslar manbalari vujudga kelishida oilaning o'рни beqiyos. O'z navbatida, sog'lom oila va farzandlar davlat uchun investitsiya hisoblanadi[5]. Oila farovonligi moddiy farovonlik qatorida oila a'zolari va farzandlar salomatligi, ijtimoiy turmush tarzi sog'lomligi, tinchligi bilan belgilanadi.

Mikro darajaning asosiy omili ham oila bo'lib, birlamchi o'zaro ijtimoiy munosabatlarning asosiy elementidir. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, oilada inson kapitali "sotsializator" sifatida ta'lim va tarbiya muassasalarining ongga ta'sirida ustunlik qiladi. Agar oila va maktab turli qadriyatlar hamda stereotiplar tizimini tarqatgan bo'lsa, bu raqobatda oila yutib chiqadi. Chunki oiladagi tarbiya uzluksizdir va u nafaqat ongli, balki ongsiz darajada ham amalga oshiriladi.

Inson kapitalining ko'payish modellari orasida quyidagilar mavjud: shaxsiy, jamoaviy, milliy. Inson kapitalining asosiy sifat ko'rsatkichlari individual darajada - oilada belgilanadi.

Oilada ota-onaning salohiyati oraqli oilaning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini realizatsiya qilish bilan bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. O'z navbatida sog'lom oila va farzandlar davlat uchun investitsiya hissoylanadi. Oila farovonligi moddiy farovonlik bilan bir vaqtda, oila a'zolari va farzandlarning salomatligi, ijtimoiy turmush tarzining sog'lomligi, oilaning tinch va farovonligi muhim omilidir.

Oilada inson kapitalini shakllantirish bosqichlari quyidagilar:

- tarbiya inson kapitali o'zagi deb bilish
- bolaning salomatligi va sifatli oziq – ovqat ta'minoti
- yashash uchun qulay shar-sharoit yaratish
- sifatli dam olish va tibbiy xizmat mavjudligi
- oilada ta'limga bo'lgan e'tibor
- farzandalar o'rtasida ijodiy fikrlash va qobiliyatlarni
- farzandlar o'rtasida gendr tengligini ta'minlash
- moliyaviy sarmoyani to'g'ri taqsimlash
- ota-onalarning shaxsiy namunasi
- oilada bo'sht vaqtni to'g'ri taqsimlanish
- sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish

Investitsiya kiritish dastlab xarajatlar qilish, keyinchalik bu xarajatlarning qoplanishini nazarda tutadi. Dastlabki paytda inson kapitali deganda odamlarning mehnatga bo'lgan qobiliyati – ta'lim va kasb ko'nikmalariga investitsiyalar jamlanmasi tushunilgan. Keyinchalik inson kapitali tushunchasi jiddiy ravishda kengaydi. Jahon banki ekspertlari tomonidan amalga oshirilgan eng so'nggi hisobkitoblarda inson kapitaliga iste'mol harajatlari–oilaning ovqatlanishi, kiyim–kechagi, turar joyi, ta'lim olish, sog'liqni saqlash, madaniyatga va hokazolarga sarflar, shuningdek davlatning bu maqsadlar uchun xarajatlari kiritilgan.

Ota-onalarning bolalarni rivojlantirish uchun qulay imkoniyatlar yaratish qobiliyati orqali amalga oshirilishi mumkin. Inson kapitalini individual darajada qayta tiklashning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, inson kapitaliga investitsiyalarning asosiy maqsadi bolalarning inson kapitalini to'plashdagi roli ota-onaga tegishli. Oila farovonligi asosan bolalar salomatligi bilan belgilanadi, bu inson kapitalini ko'paytirishda muhim omildir. Oila a'zolarining moliyaviy ahvoli bevosita bolalarning salomatligi bilan bog'liq (o'limni kamaytirish, yuqumli va irsiy kasalliklar, oziq-ovqat va tibbiy yordam sifatini oshirish) va ota-onalarning o'zlari (yashash sharoitni optimallashtirish va qulay muhitni yaratish, yuqori sifatli dam olish va tibbiy xizmatlarning mavjudligi) bilan bevosita bog'liq.

Oila institutini mustahkamlash, oilaning reproduktiv salomatligi va demografik rivojlanishi, uning farovonligi va xotirjamligini oshirish;

er-xotin, ota-ona va farzandlar, er-xotin va ularning ota-onalari o'rtasidagi munosabatlar, shuningdek zamonaviy oilaning namunali shaklini hamda "Oila jamiyat va davlat himoyasida" konstitutsiyaviy printsipini keng targ'ib etish va jamiyatga singdirish;

zamonaviy namunali oilaning mezonlarini belgilashda ishtirok etish, zamonaviy oilani rivojlantirish muammolari, oilaning ichki munosabatlari, shaxslararo munosabatlarni, boy madaniy tarixiy meros va an'anaviy oilaviy qadriyatlarni o'rganish;

oila-nikoh munosabatlari sohasidagi O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi va xalqaro tajribani o'rganish;

oila institutini rivojlantirish va uning zamonaviy shaklini joriy etish, bugungi kunning dolzarb vazifalaridandir.

Shu munosabat bilan, O'zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash kontseptsiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish orqali, birinchi navbatda, "Farovon oila — jamiyat ravnaqining asosi" kontseptual g'oyani hayotga tatbiq etishga qaratilgan yangi oila modelini shakllantirishning alohida mohiyatini hisobga olgan holda, davlat siyosatining quyidagi ustuvor vazifalari va asosiy yo'nalishlari nazarda tutilmoqda.

Iqtisodchilarning hisob-kitoblariga ko'ra, inson kapitaliga individual investitsiyalar umumlashtirilganda, turli mamlakatlarda inson kapitaliga kiritilgan investitsiya bilan aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromadlar o'rtasidagi tafovut 10 foizdan 30 foizgacha bo'lishini ko'rsatdi. Aksariyat mamlakatlarda nisbatan o'ziga to'q oilalarda tug'ilgan farzandlar bolalikdanoq keng imkoniyatlardan foydalanishni boshlaydi va bu butun umri davomida qator afzalliklarga olib keladi, aksincha, nochorroq oilalar farzandlari bunday imkoniyatlardan foydalana olmaydi.

Inson kapitali o'z-o'zidan yuzaga chiqmaydi, u davlat tomonidan rivojlantirilishi lozim. Xususan, ko'pincha inson kamoloti uchun investitsiya kiritish va bu sarmoyaning boshqalarga ham tarqalishi omili inobatga olinmaydi.

Mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi qancha yuqori bo'lsa, inson kapitalining darajasi va uning butun kapital tarkibidagi salmog'i shu qadar yuqori bo'ladi. Chunki, inson kapitalining barcha tarkibiy qismlari oila o'z farzandiga kiritadigan investitsiyalar orqali shakllantiriladi va ko'paytiriladi. Insonning intellektual va psixofiziologik qobiliyatlarini oilada rivojlantirish uning kelgusida kamol etishi va inson kapitali muntazam takomillashib borishining poydevoridir.

Inson kapitali sotsiumda uning o'zi tomonidan yaratilgan, ishlab chiqilgan va orttirilgan mavjud salohiyat, qobiliyat, ehtiyojlar asosida kishilik jamiyatining umumbashariy ehtiyojlarini namoyon etadi. Kapital asosiga xizmat etuvchi omil sifatida talqin etilayotgan barcha belgilar ijtimoiy kelib chiqishga ega va ular faol ravishda yaratiladi, qo'llaniladi, rivojlantiriladi, boyitiladi, foydalaniladi.

Inson kapitalini rivojlantirish uni shakllantirishga qaraganda ancha kengroq tushuncha bo'lib hisoblanadi. Bunda inson kapitalini rivojlantirish kompleks tarzda insonning ham rivojlanishiga olib keladi. Inson kapitalini oilada rivojlantirish mamlakat iqtisodiyotini barqaror rivojlanishi uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Bu jahonning etakchi olimlari va xalqaro tashkilotlarning ekspertlari tomonidan amalga oshirilgan juda ko'p tadqiqotlarda o'z tasdig'ini topgan. Xususan, insonni rivojlantirish oilada insonlarning sog'lom va uzoq, munosib turmush kechirishlari qolaversa zarur vositalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish uchun ham inson kapitali rivojlangan bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Inson kapitalini rivojlanish bosqichi uzluksiz ta'lim tizimining o'rta maxsus kasb-hunar ta'lim xizmatlari, oliy ta'lim xizmatlari, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim xizmatlari, kadrlar malakasini oshirish bilan bog'liq ta'lim xizmatlari orqali amalga oshiriladi.

Har qanday imkoniyat kapital timsolida ehtiyojlar uchun moslashtirilishga yo'naltirilmasin, unda salohiyatga muhtojlik bo'ladi. Shuning uchun ta'kidlash mumkinki, inson faoliyati barcha tarkibiy qismlarni o'ziga moslashtiradi. Inson kapitali o'z tarkibida bir qator ijtimoiy-biologik yaxlitlik komponentlarini qamrab oladi va uni sotsiumga yo'naltirib boradi. Bular: demografik, sog'liqni saqlash, ta'lim, mehnat, madaniy, fuqarolik, ma'naviy-axloqiy, axborotlarga egalik komponenti va shu kabilardan iborat. Belgilangan tarkibiy qismlarning har biri kapital sifatida ijtimoiy zarur faoliyat turlari va funktsional imrerativlarga mos keladi. Masalan, demografik komponent yangi avlodlar uchun ijtimoiy kapital shakllarini belgilab bersa, sog'liqni saqlash komponenti jamiyatning jismoniy va ruhiy salomatligini tiklashga qaratilgan tadbirlarni tashkillashtiradi, ta'lim kapitali esa bilim hamda tajriba, mehnat esa moddiy ne'matlarni ishlab chiqarish va turli xizmatlarni ko'rsatish bo'yicha faoliyatni o'zida namoyon qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. M.Bekmurodov. Inson kapitali-taraqqiyot omili. Toshkent. "Ma'naviyat", 2015. 4-bet.
2. Капелюшников Р.И. Экономический подход Гэри Беккера к человеческому поведению. США: экономика, политика, идеология, 1993, № 11, С. 17–32.
3. Капелюшников Р.И. Современные западные концепции формирования рабочей силы. Москва, Наука, 1981, 136 с.
4. Muallif tomonidan o'tkazilgan "Inson kapitali rivojlanishining etnik xususiyatlari" mavzusidagi sotsiologik so'rov natijalari. Namangan, 2023-yil, mart.
5. Sodirjonov M. Inson kapitali rivoji shaxsning ongi, bilimi, axloq-odobi, dunyoqarashiga bog'lik." //Yangi O'zbekiston" gazetasi. – 2022. – T. 10.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ СЕМЬИ И СОЦИАЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИИ АКТИВНОЙ ГРАЖДАНСТВЕННОСТИ

Юлия ВЯЧЕСЛАВОВНА ЗЕМЛИНА,
доктор философии по педагогическим наукам (PhD),
учитель высшей категории школы № 51
города Ташкента

Аннотация. В статье раскрывается влияние системы отношений «семья – махалля» на формирование компетенции активной гражданственности, рассмотрены компоненты взаимодействия институтов жизнедеятельности человека в качестве фактора развития гражданского общества.

Ключевые слова. Семья, махалля, социальные институты, компетенция активной гражданственности, жизнедеятельность человека.

Annotatsiya. Maqolada "oila – mahalla" munosabatlari tizimining faol fuqarolik kompetensiyasini shakllantirishga ta'siri ochib berilgan, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish omili sifatida inson hayoti institutlarining o'zaro hamkorligining komponentlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar. Oila, mahalla, ijtimoiy institutlar, faol fuqarolik kompetensiyasi, inson hayoti.

Annotation. The article reveals the influence of the system of relations "family - mahalla" on the formation of the competence of active citizenship, the components of the interaction of institutions of human life as a factor in the development of civil society are considered.

Keywords. Family, mahalla, social institutions, competence of active citizenship, human life.

Современное общество, представляющее собой парадигму отношений, выстроенных на основе взаимопонимания, интеграции и сотрудничества личностей, выступает прямым фактором прогрессивного развития политико-экономических, социальных и культурных явлений. Представляя данные явления в качестве системы целенаправленного воздействия, их необходимо рассматривать структурированно, выделяя основные элементы целевого развития.

Взаимодействие этих компонентов порождает непрерывную цепочку, регулируемую самими же компонентами (рис.1).